

АДНОСІНЫ ЯЎРЭЙСКІХ АРГАНІЗАЦЫЙ БЕЛАРУСІ ДА АБ'ВЯШЧЭННЯ БНР (1918 г.)

The article analyzes the attitude of Jewish organizations of Belarus to creation of Belasian citizenship, their reaction to proclamation of the Belarussian People's Republic in 1918.

Вядома, што на пачатку ХХ ст. у складзе насельніцтва Беларусі яўрэйская этнаканфесійная супольнасць у колькасных адносінах займала другое месца пасля беларусаў. Паводле перапісу 1897 г., у пяці заходніх губернях Расійскай імперыі пражывала 1,2 млн. яўрэяў (14,1% усяго насельніцтва), у 35 паветах, прыблізна адпаведных сучаснай тэрыторыі Рэспублікі Беларусь, – 912 тыс. яўрэяў (14,0%).

На жаль, аналагічныя звесткі пра этнічны склад насельніцтва Беларусі на момант рэвалюцыі 1917 г. і грамадзянскай вайны адсутнічаюць. Відавочна, на працягу двух дзесяцігоддзяў пасля перапісу ў выніку натуральнага прыросту абсалютная колькасць яўрэяў вырасла, але іх удзельная вага, хутчэй за ўсё, зменшылася – з прычыны добраахвотнай эміграцыі за мяжу ў пачатку ХХ ст. і прымусовай дэпартацыі ў іншыя губерні імперыі ў гады Першай сусветнай вайны. Аднак наўрад ці змяненне прапорцый паміж яўрэйскім і неяўрэйскім насельніцтвам Беларусі было вельмі значным.

Дзейнічаў шэраг фактараў, якія абумоўлівалі высокую грамадскую і палітычную актыўнасць яўрэйскай супольнасці. Яўрэі з'яўляліся самым урбанізаваным этнасам краю. У зоне аселасці амаль кожны другі яўрэй (48,8%) быў гараджанінам, кожны трэці (33,1%) – месчачкоўцам [1]. У Беларусі, паводле падлікаў З.В. Шыбекі, жыхары гарадоў сярод яўрэйскага насельніцтва складалі 39,2%, жыхары паветаў (большай часткай – мястэчак) – 60,8% [2]. З высокай урбанізаванасцю, а таксама пэўнымі гістарычнымі традыцыямі была звязана схільнасць яўрэяў пераважна да гандлёва-прамысловай дзейнасці, фінансава-крэдытнага прадпрыемства. У Беларуска-Літоўскім рэгіёне каля 93% асоб, занятых у гандлі і крэдытных аперацыях, былі яўрэямі [3]. У 1897 г. у пяці заходніх губернях яўрэйскай буржуазіі належаў 51% прадпрыемстваў, на якіх працавалі 60% рабочых і выпускалася 48% агульнага кошту прадукцыі [4]. Нарэшце, яўрэі ўваходзілі ў лік этнічных супольнасцяў з найбольш высокім узроўнем адукаванасці. Узровень пісьменнасці на рускай мове сярод яўрэяў пяці заходніх губерняў раўняўся 42,2%, што выводзіла іх па гэтым паказчыку на першае месца сярод асноўных этнічных груп краю [5].

З улікам усяго сказанага становяцца зразумелымі магчымасці яўрэйскай супольнасці (найперш – яе маёмаснай і інтэлектуальнай эліты) уплываць на грамадска-палітычныя працэсы ў Беларусі. Вось чаму ўяўляецца цікавым разгледзець стаўленне мясцовых яўрэйскіх арганізацый да спроб беларускіх нацыянальных дзеячаў утварыць Беларускаю Народную Рэспубліку як суверэнную дзяржаву народаў Беларусі, заснаваную на прынцыпах палітычнай і сацыяльнай дэмакратыі.

Палітычная актыўнасць яўрэйскай грамадскай асаблівасці ўзрасла пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г., якая дала яўрэям роўныя правы з астатнімі грамадзянамі краіны. Шырокую дзейнасць разгарнулі на Беларусі яўрэйскія партыі: Бунд, Яўрэйская сацыял-дэмакратычная рабочая партыя «Паалей-Цыён», Аб'яднаная яўрэйская сацыялістычная рабочая партыя (АЯСРП), разнастайныя сіянісцкія суполкі ліберальнага і кансерватыўнага толку. Вялікая частка газет, што выходзілі на Беларусі ў 1917–1918 гг., належала яўрэям або рэдагавалася імі. Яўрэйскія партыі і беспартыйныя групы атрымалі значнае прадстаўніцтва ў дзяржаўных і грамадскіх установах, органах мясцовага самакіравання. Напрыклад, у выніку муніцыпальных выбараў летам 1917 г. прадстаўнікі яўрэйскага этнасу занялі палову месцаў у Віцебскай гарадской думе, значную колькасць – у Магілёўскай і Мінскай думах. Старшынёй Мінскай гарадской думы быў абраны лідэр Бунда А. І. Вайнштэйн [6].

У 1918 г., нягледзячы на захоп большай часткі Беларусі войскамі кайзераўскай Германіі, яўрэйская этнічная супольнасць паранейшаму адыгрывала прыкметную ролю ў грамадска-палітычным і культурным жыцці краю. Пад нямецкай акупацыяй працягвалі легальна дзейнічаць яўрэйскія партыі – сіяністы, Паалей-Цыён, Бунд. Актыўна функцыянавалі шматлікія дабрачынныя арганізацыі, культурна-асветныя і спартыўныя таварыствы, выдаваліся газеты. Значны размах атрымала яўрэйскае школьніцтва: апрача хедэраў і іншых пачатковых школ, у гарадах Беларусі засноўваліся яўрэйскія гімназіі, дзе поруч з агульнаадукацыйнымі выкладаліся спецыфічныя яўрэйскія дысцыпліны (іўрыт, Стары Заповіт, Талмуд).

Германскія акупацыйныя ўлады не перашкаджалі пачатай ў 1917 г. кампаніі па рэ-

арганізацыі ў гарадах і мястэчках краю яўрэйскіх абшчын на дэмакратычных асновах. Да восені 1918 г. шляхам выбараў па партыйных спісах былі сфармаваны саветы яўрэйскіх абшчын у Мінску, Бабруйску, Слуцку, Валожыне, Івянцы, Ракаве і г. д. Па ініцыятыве Мінскай абшчыны на канец лістапада 1918 г. быў запланаваны з'езд (канферэнцыя) яўрэйскіх абшчын Беларусі для выпрацоўкі кансалідаванай палітычнай пазіцыі і каардынацыі дзейнасці.

Натуральна, што пастаўленая рэвалюцыйная парадак дня праблема дзяржаўна-палітычнага статусу Беларусі наўпрост закранала інтарэсы яўрэйскай часткі насельніцтва, таму арганізаваныя яўрэйскія структуры не маглі пакінуць гэтую праблему па-за сваёй увагай.

Наяўныя гістарычныя крыніцы дазваляюць меркаваць, што напачатку яўрэйская грамадскасць краю дастаткова лаяльна паставілася да абвешчэння БНР і стварэння яе вярхоўных органаў. Як паведамляў 23 сакавіка 1918 г. у Кіеве адзін з кіраўнікоў украінскай дыяспары Мінска М.М. Лебядзінец, пасля ўцёкаў у лютым з Мінска бальшавікоў малады беларускі ўрад быў сустрэты «досыць прыхільна», яму сімпатызавала даволі вялікая частка праваслаўных беларусаў, а таксама яўрэйскае насельніцтва [7].

Яўрэйскімі аўтарамі на старонках друку выказваліся спачувальныя меркаванні да ідэі беларускай дзяржаўнасці. У лютым 1918 г. орган Бунда газета «Дэр Векер» («Будзільнік») заклікала «актыўна дапамагаць і садзейнічаць рэвалюцыйна-дэмакратычным імкненням Беларускага Народнага Сакратарыята ў справе склікання Беларускага Устаноўчага сходу, які павінен выказаць волю народаў краю» [8]. 31 сакавіка 1918 г. рэдактар-выдавец газеты «Могилевский голос» Мірскі-Ісаеў (сапр. І. Міркін) пафасна пісаў, што Рада БНР у Мінску «выявіла ў шэрагу дзеянняў дастаткова ўласнай годнасці», што яна «гучна заявіла» аб надзеях і спадзяваннях Беларусі, і «гэты голас радасным рэхам адгукнуўся пад небам Беларусі, запаліў сэрцы радасцю, акрыліў надзеяй» [9].

Некалькі пазней вядучы публіцыст газеты «Минский голос» Ю. Волін (у мінулым – адзін з лідэраў «зубатаўскай» Яўрэйскай незалежнай рабочай партыі) таксама пазітыўна выказаўся аб праве Беларусі на ўласную дзяржаўнасць (але толькі ў форме аўтаномнай рэспублікі ў складзе агульнарасійскай федэрацыі). На думку Ю. Воліна, Беларусь адрозніваецца ад Велікаросіі этнаграфічнымі, гістарычнымі, культурна-эканамічнымі ўмовамі; ёсць таксама (што найважней за ўсё) жаданне мясцовага насельніцтва ўладкавацца

самастойна, вылучыць уласную дзяржаўнасць. «Край гэтага хоча. Інтарэсам Расіі гэта не супярэчыць», – сцвярджаў журналіст [10].

Напэўна, фармаванню такога кшталту лаяльных адносін не ў апошнюю чаргу паспрыяла тое, што заснавальнікі БНР паслядоўна дэманстравалі сваю адкрытасць да іншых палітычных і нацыянальных сіл краю. Усе тры ўстаўныя граматы Рады БНР былі звернуты не толькі да беларусаў, але да «народаў Беларусі». Пры гэтым у іх падкрэслівалася, што Рада БНР і Народны сакратарыят Беларусі лічаць сябе толькі часовымі органамі ўлады – да склікання Беларускага Устаноўчага сходу, які мусіў быць выбраны шляхам дэмакратычнага волевыяўлення ўсяго насельніцтва без нацыянальных адрозненняў. Апрача таго, усім народам Беларусі дэкларавалася права нацыянальна-персанальнай аўтаноміі і абвешчавалася раўнапраўе ўсіх моў [11].

Крокам на шляху да рэалізацыі гэтых прынцыпаў стала ўваходжанне ў Раду БНР прадстаўнікоў нацыянальных меншасцяў Беларусі. Ад яўрэйскіх партый і арганізацый членамі Рады сталі М.П. Гутман і Мац (АЯСРП), Б. Айзенштадт («Паалей-Цыён»), Літвак (Бунд), Розенгаўз. Апрача іх, у якасці дэлегатаў ад гарадскіх дум Беларусі ў Раду БНР былі ўключаны І. А. Бергер, Я. С. Хургін, А. І. Вайнштэйн і М.А. Мар'ясін [12].

Неаднаразова выказваліся ў падтрымку ідэі беларускай дзяржаўнасці яўрэйскія гласныя Мінскай гарадской думы. Выступаючы на пасяджэнні думы пасля абвешчэння Выканаўчым камітэтам Рады Усебеларускага з'езда Першай Устаноўчай граматы, прадстаўніца Бунда М. Фрумкіна-Віхман «вітала факт нацыянальнага самавызначэння свабоднага народа Беларусі» і заявіла, што «з'езд ці Устаноўчы сход Беларусі павінен сустрэць падтрымку ўсіх дэмакратычных элементаў Беларусі». Бергер ад імя яўрэйскай фракцыі Мінскай думы таксама «вітаў адраджэнне беларускай нацыянальнасці», зрабіўшы акцэнт на тым, што «самавызначэнне Беларусі будзе мець поспех, калі яно пойдзе рука ў руку з усімі нацыянальнасцямі, якія тут пражываюць» [13].

Другая Устаноўчая грамата таксама не сустрэла прынцыповых пярэчанняў. У праекце рэзалюцыі, прапанаваным яўрэйскай фракцыяй Мінскай гарадской думы, гаварылася: «Выслухаўшы II Устаноўчую грамату Беларускага Народнага Сакратарыята (так у тэксе – С. Р.), дума вітае ідэю стварэння рэспублікі Беларусі ў надзеі, што толькі самастойнасць дасць магчымасць краю нармальна квітнець і развівацца і наладзіць братэрскія адносіны паміж раўнапраўнымі народнасцямі краю».

Далей яўрэйская фракцыя зноў падкрэслівала, што для таго каб займець поўную легітымнасць, «усе пытанні, датычныя жыцця краю і асноў яго самакіравання, павінны вырашацца воляй усяго краю, ясна выказанай маючым быць скліканым на асновах усеагульнага выбарчага права Устаноўчым сходам Беларусі» [14]. Гэты тэзіс таксама не супярэчыў праграме дзяржаўнага будаўніцтва, намечанай заснавальнікамі БНР.

Стаўленне да БНР з боку яўрэйскай супольнасці можна было вызначыць як спакойна-прагматычнае. Многія яўрэі падтрымлівалі з яе ўстановамі дзелавыя адносіны: у друкарні Я. Грынבלата выдаваліся беларускія перыёдыкі і кнігі, Т. Кац закупляў прадукты для беларускіх дзіцячых прытулкаў, Б. Гохштэйн і Ю. Іргер удзельнічалі ў справе пераводу студэнтаў, ураджэнцаў Беларусі, з расійскіх універсітэтаў на Украіну і ў Вобласць Войска Данскога. Пасля паставы Народнага сакратарыяту Беларусі аб рэгістрацыі грамадзян БНР нямала яўрэяў атрымалі адпаведныя пасведчанні [15].

Аднак у хуткім часе ўзаемадачынненні паміж дзеячамі БНР і яўрэйскай грамадскасцю істотна ўскладніліся. Каменем сутыкнення стала Трэцяя Устаўная грамата, якая абвешчала аб выхадзе Беларусі з-пад дзяржаўнай юрысдыкцыі Расіі. У Радзе БНР з ліку яўрэйскіх прадстаўнікоў толькі дэлегаты АЯСРП пасля ваганняў падтрымалі гэты дакумент, астатнія занялі становішча апазіцыі.

Пры абмеркаванні 29 красавіка 1918 г. у Мінскай гарадской думе пытання аб адносінах да Рады БНР яўрэйская фракцыя заявіла, што лічыць няправільнымі спробы Рады вызначыць палітычную будучыню краю да склікання Устаноўчага сходу Беларусі, і прапанавала прыняць меры, каб «не дапусціць Раду весці палітычную работу, на якую яна не ўпаўнаважана» [16].

Як адзначае І. П. Герасімава, «беларусы лічылі, што незалежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі мае на ўвазе яе выхад са складу Расіі. Яўрэі ж выступалі за федэратыўны саюз Беларусі з Расіяй» [17]. Такая пазіцыя тлумачылася шэрагам прычын. Перспектыва ўзнікнення незалежнай Беларускай рэспублікі, адасобленай ад суседзяў дзяржаўнымі і мытнымі межамі, не магла імпававаць тым яўрэйскім прадпрымальнікам, якія мелі па-за краем свой эканамічны інтарэс. Некаторыя палітычныя колы яўрэйства (у прыватнасці, Бунд) асцерагаліся магчымага ўзмацнення ў суверэннай БНР уціску на нацыянальныя меншасці [18]. Нарэшце, частка яўрэйскай інтэлігенцыі вельмі балюча ўспрымала распад былой Расійскай імперыі як ненатуральнае,

гвалтоўнае раздрабленне адзінага яўрэйскага этнасу Расіі. Такія настроі эмацыянальна выказаў вядомы гісторык, заснавальнік і ідэолаг Яўрэйскай народнай партыі (Ідышэ фолкс-парты) С. М. Дубноў. 24 лютага 1918 г., падчас германскага наступлення, ён занатаваў у сваім дзённіку: «Цяпер Расія прададзена, здраджана. Адыходзяць як асобныя дзяржавы Украіна, Фінляндыя, Літва з Беларуссю, Курляндыя, Эстляндыя, Ліфляндыя, і ўсе будуць у сферы германскага ўплыву [...]. Расію спасціг лёс Багдадскага халіфату... Але на жаль! Гэта – вівісекцыя і майго народа. Шасцімільённы яўрэйскі цэнтр разрэзаны на шэсць кавалкаў...» [19].

Прэтэнзіі з боку яўрэйскіх колаў да Рады БНР узмацніліся ў сувязі са змяненнем палітычнага аблічча апошняй пасля ўступлення ў яе Мінскага беларускага прадстаўніцтва на чале з Р. Скірмунтам, выхаду шэрагу левых груп і прызначэння Скірмунта на пасаду старшыні ўрада. З гэтай нагоды прадстаўнік левага крыла Мінскай яўрэйскай абшчыны (прозвішча не названа) заявіў у газетным інтэрв'ю: «Цяперашняя Рада сканцэнтравала ў сваім асяроддзі прадстаўнікоў крайняй памешчыцкай рэакцыі ў асобе п.п. Скірмунтаў і К°, адзіная праграма якіх – знішчэнне ўсіх сацыяльных і палітычных імкненняў беларускага народа, усёй дэмакратыі ў нашым краі». Асаблівае абурэнне ў левага яўрэйскага дзеяча выклікала «какетнічанне (Рады БНР. – С. Р.) з адкрытай рэакцыяй на Украіне (рэжымам гетмана П. Скарападскага. – С. Р.), якая знішчыла ў сябе дома органы ўсеагульнага выбарчага права і ўвяла цэнзавую сістэму, змагаецца супраць рабочых арганізацый, звяла на нішто яўрэйскую аўтаномію і разагнала Яўрэйскі нацыянальны кангрэс». Адносіны да Рады БНР з боку правых фракцый Мінскай яўрэйскай абшчыны таксама сталі, паводле газетнай інфармацыі, «хутчэй адмоўнымі, чым станоўчымі» [20]. Відавочна тут адыграла ролю ўспрыманне Р. Скірмунта і яго групы, вылучанай на першы план у кіруючых органах БНР, не толькі як антыдэмакратычнай і прапамешчыцкай, але і як паланайскай паводле нацыянальна-культурнай арыентацыі [21]. Ва ўмовах традыцыйных польска-яўрэйскіх непаразуменняў гэта ўзмацняла непрыхільнасць і да Рады Беларускай Народнай Рэспублікі.

У выніку 19 кастрычніка 1918 г. на пасяджэнні савета Мінскай яўрэйскай абшчыны пры абмеркаванні атрыманага ад Рады БНР запрашэння накіраваць дэлегатаў у яе склад з вуснаў прадстаўнікоў розных фракцый пасыпаліся абвінавачванні Беларускай рады ў «рэакцыйнасці», «чарнасотніцтве» і нават «ан-

тысемітызме» (што не вязалася з самім фактам запрашэння яўрэйскіх дэлегатаў). Нават памяркоўная прапанова сіяністаў накіраваць у Раду часовых назіральнікаў з інфармацыйнымі мэтамі не была падтрыманая, і «беларускае пытанне» вырашылі перанесці на з'езд яўрэйскіх абшчын усёй Беларусі [22], які з-за змянення геапалітычнай сітуацыі так і не сабраўся.

Такім чынам, адносіны яўрэйскай грамадскасці да абвешчэння Беларускай Народнай Рэспублікі не былі адназначнымі. Спачатку яўрэйскае насельніцтва Беларусі і яго палітычная эліта дастаткова лаяльна паставіліся да нацыянальна-дзяржаўніцкіх намаганняў беларускіх адраджэнцаў. Але гэтая лаяльнасць з'яўлялася не безумоўнай. Беларуская рэспубліка бачылася мясцовым яўрэйскім колам не як суверэнная дзяржава, а як інтэгральная частка агульнарасійскай «пост-імперскай» прасторы, арганізаванай на прынцыпах федэрацыі. Спробы лідэраў БНР паставіць беларускую справу на больш шырокі міжнародны грунт, дамагачыся для Беларусі статусу самастойнага суб'екта міжнародных адносін былі ацэнены яўрэйскай грамадскасцю як супярэчныя яе нацыянальным інтарэсам і не знайшлі падтрымкі.

Літаратура

1. Кімель Я. Яўрэйскае гарадское насельніцтва Беларусі ў 1897–1926 гг. // Беларусіка – Albaruthenica. – Мн., 1995. – Кн. 4. – С. 89.

2. Шыбека З. В. Гарады Беларусі (60-я гг. XIX–пачатак XX ст.). – Мн., 1997. – С. 168, 260 (табл. 5.24).

3. Каппелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение. История. Распад. – М., 1997. – С. 228; Функ Ю. В. Евреи Беларуси в конце XIX–начале XX в. – Мн., 1998. – С. 74–75.

4. Бич М. О. Развитие социал-демократического движения в Белоруссии (1883–1903 гг.). – Мн., 1973. – С. 21–22.

5. Белорусы. – М., 1998. – С. 106.

6. Сяменчык М. Я. Грамадска-палітычнае жыццё Беларусі ў перыяд Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцый (сакавік 1917–сакавік 1918 гг.). – Мн., 2001. – Ч. 1. – С. 125–127.

7. НАРБ, ф. 325, воп. 1, спр. 19, арк. 151 адв.

8. Цыт. па: Ладысеў У. Ф., Брыгадзін П. І. Паміж Усходам і Захадам: Станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917–1939 гг.). – Мн., 2003. – С. 69.

9. Могилевский голос. – 1918, 31 марта.

10. Минский голос. – 1918, 20 октября.

11. Турук Ф. Белорусское движение: Очерк истории национального и революционного движения белорусов. – М., 1921. – С. 110–112, 115–116.

12. Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Вільня; Нью-Ёрк; Менск; Прага. – 1998. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 98–99.

13. НГАБ у Мінску, ф. 24, воп. 1, спр. 3672, арк. 103–104, 106–107.

14. Там жа, спр. 3679, арк. 4.

15. Мазец В. Г. БНР і праблемы нацыянальных супольнасцей // Этнічныя супольнасці ў Беларусі: гісторыя і сучаснасць. Матэрыялы навук. канферэнцыі. – Мн., 2001. – С. 192.

16. НГАБ у Мінску, ф. 24, воп. 1, спр. 3673, арк. 266 адв.

17. Герасимова И. П. К вопросу белорусско-еврейских отношений в период становления белорусской национальной государственности (по материалам прессы 1917–1922 гг.) // Этнічныя супольнасці ў Беларусі. – С. 202.

18. Липецкий Э. А. Некоторые аспекты деятельности Бунда после Октябрьской революции 1917 г. // Этнічныя супольнасці ў Беларусі. – С. 189.

19. Дубнов С. М. Книга жизни. – СПб., 1998. – С. 399.

20. Минский голос. – 1918, 16 октября.

21. Рудовіч С. «...Беларускі дзеяч з вялікіх паноў»: Эпізоды палітычнай біяграфіі Р. Скірмунта // Гістарычны альманах. – Гародня, 1999. – Т. 2. – С. 53–54.

22. Минский голос. – 1918, 22 октября.